

ПРАВО НА ПОВАГУ

ДО ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ

В ЦИВІЛІСТИЧНІЙ ПЛОЩИНІ

Вікторія Кучерявенко, адвокат

Стаття присвячена питанню захисту особистих немайнових прав, порушених внаслідок поширення стверджувальної інформації стосовно причетності особи до вчинення протиправних, кримінально-караних діянь за відсутності обвинувального вироку, який набрав законної сили. У статті надано оцінку законодавчим ініціативам з об'єктивації «права на повагу до презумпції невинуватості» в межах основного акта цивільного законодавства та розкрито питання ефективного способу захисту особистих немайнових прав, порушених внаслідок безпідставного поширення стверджувальної інформації щодо протиправних, кримінально-караних проявів діяльності особи, в умовах відсутності в межах Цивільного кодексу України¹ об'єктивованого права на повагу до презумпції невинуватості.

Презумпція невинуватості є основоположним принципом і водночас правом людини, елементом права на справедливий суд. Встановлення права на повагу до принципу презумпції невинуватості спрямоване на запобігання необґрунтованим звинуваченням у вчиненні протиправних діянь, убезпечення особи від настання несприятливих репутаційних та соціальних наслідків від безпідставного ствердження щодо протиправних проявів її поведінки.

У той же час досить часто ми можемо спостерігати як в засобах масової інформації, на просторах соціальних мереж або ж будь-яких інших інформаційних джерелах здійснюється поширення стверджувальної інформації стосовно причетності певних осіб до вчинення протиправних, кримінально-караних діянь. Що, в свою чергу, обумовлює питання щодо сфери дії принципу презумпції невинуватості та ефективних способів захисту особистих немайнових прав осіб, щодо яких була поширена стверджувальна інформація про протиправні, кримінально-карані прояви їх поведінки, за відсутності обвинувального вироку, який набрав законної сили.

Наразі чинне цивільне законодавство не оперує категорією «право на повагу до презумпції невинуватості». Такі ініціативи мають місце. Так, зокрема, в § 2.16 Концепції оновлення цивільного законодавства закріплено положення щодо необхідності об'єктивації презумпції невинуватості в межах основного акта цивільного законодавства та встановлення цивільно-правових способів захисту (в тому числі таких, як припинення порушення та компенсація моральної шкоди) за поширення інформації, яка порушує презумпцію невинуватості. Наочним орієнтиром для об'єктивації принципу в межах ЦК має послугувати ст. 9-1 Цивільного кодексу Франції.

Аналіз положень зазначеної статті надає нам підстави для висновку, що з впровадженням ініціативи щодо об'єктивації презумпції невинуватості в межах ЦК за кожним, хто наділений відповідним процесуальним статусом в рамках кримінального провадження (за затриманою особою, підозрюваним, обвинуваченим, підсудним), закріплюватиметься право на повагу до презумпції невинуватості. Таке суб'єктивне право матиме абсолютний характер, адже зазначеному праву

¹ Далі за текстом — ЦК.

буде протистояти обов'язок невизначеного кола осіб із вияву поваги до права особи вважатися невинуватою, допоки її вина не була доведена у встановленому законом порядку.

Констатувати факт порушення права на повагу до презумпції невинуватості можна буде у разі публічного висловлювання на адресу особи, наділеної відповідним процесуальним статусом в рамках кримінального провадження, звинувачення у вчиненні кримінально-протиправного діяння та представлення широкому загалу такої особи як винної особи у діяннях, які на момент поширення відповідної інформації є предметом досудового розслідування або судового розгляду. За таких умов суд матиме право в порядку спрощеного провадження, без негативних наслідків для компенсації завданої шкоди, вжити заходи, спрямовані на припинення порушення презумпції невинуватості.

Таким чином, об'єктивація презумпції невинуватості матиме своїм наслідком закріплення окремого, самостійного суб'єктивного права та механізму його захисту на випадок порушення.

Втім, наразі поширення інформації щодо кримінально-протиправних проявів поведінки особи за відсутності обвинувального вироку суду, який набрав законної сили, обумовлює констатацію порушення права на повагу до гідності та честі, права на недоторканність ділової репутації та має своїм наслідком подання позовів про захист честі, гідності та ділової репутації шляхом визнання поширеної інформації такою, що не відповідає дійсності, та її спростування в порядку, визначеному чинним законодавством.

В той же час, як свідчить аналіз матеріалів судової практики, ефективність застосування зазначеного вище способу захисту права на честь, гідність та ділову репутацію у разі поширення інформації про причетність фізичної особи до кримінально-протиправної діяльності, в умовах відсутності обвинувального вироку, який набрав законної сили, підпорядковується низці

факторів. Насамперед загальним факторам, якими пронизані дифамаційні спори:

— *доведеності складу правопорушення, а саме факту поширення інформації про фізичну особу, яка не відповідає дійсності та порушує право особи на повагу до гідності та честі, право на недоторканність ділової репутації;*

— *належності поширеної інформації до низки фактичних тверджень, а не оціночних суджень.* Перевіренням на предмет відповідності дійсності та спростованим може бути лише фактичне твердження, адже в основу останнього покладаються факти, які, будучи відображенням об'єктивної дійсності, можуть бути встановлені у судовому порядку². У свою чергу, судження вважається таким, що має оціночний характер, якщо воно виражає ставлення автора до змісту висловленої ним думки, що пов'язано з такими психологічними станами, як віра, впевненість чи сумнів³. Саме тому вимогу доводити достовірність оціночних суджень неможливо виконати. Необґрунтоване виконання вимоги з перевірки оціночних суджень обумовлює порушення права на свободу думки⁴.

При вирішенні питання належності поширеної інформації до оціночних суджень чи фактичних тверджень слід розглядати поширену інформацію в цілому і оцінювати не лише формально, але і як вона могла бути сприйнята адресатами. Особливо коли поширена інформація містить певні стилістичні та публіцистичні прийоми⁵.

В аналізованій категорії справ в переважній більшості суди зауважують, що сам факт поширення інформації про дії, які підпадають під ознаки кримінально-караного діяння, виключає можливість віднесення такої інформації до низки оціночних суджень⁶. Адже існування фактів про кримінально-протиправні прояви діяльності членів суспільства не залежить від їх суб'єктивного сприйняття оточуючими. Такі факти в дійсності могли мати місце, а тому підлягають перевірці на предмет достовірності.

² Постанова ВС КЦС від 17.03.2021 у справі № 761/38583/19. ЄДРСР. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/95982834.

³ Постанова ВС КЦС від 06.04.2021 у справі № 757/47281/16. ЄДРСР. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/96179440.

⁴ Постанова ВС КЦС від 24.03.2021 у справі № 428/3780/20. ЄДРСР. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/95780934.

⁵ Постанова ВС КЦС від 02.06.2021 у справі № 369/1052/16. ЄДРСР. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/74021720.

⁶ Постанови ВС КЦС від 24.03.2021 у справі № 428/3780/20. ЄДРСР. Див. вище; від 01.03.2021 у справі № 577/4402/19. ЄДРСР. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/95241817; від 26.12.2020 у справі № 757/42/19. ЄДРСР. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/98789074; від 23.12.2020 у справі № 484/2781/19. ЄДРСР. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/93835718.

Утім, вести мову про виключну належність інформації про кримінально-протиправні прояви дій членів суспільства до низки фактичних тверджень не доводиться;

— *спрямованості ініціювання спору про захист честі, гідності та ділової репутації на досягнення завдання цивільного судочинства*. Так, в аналізованій категорії справ Верховний Суд неодноразово наголошував на тому, що приватно-правовий інструментарій (зокрема, ініціювання спору про захист честі, гідності та ділової репутації) не повинен використовуватися учасниками для спростування набуття позивачем процесуального статусу в межах кримінального провадження та/або спростування факту про повідомлення особи про підозру в кримінальному провадженні. Адже в цьому випадку ініціювання позовного провадження спрямоване не на ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів позивача, а на оцінювання доказів, зібраних в іншій справі, на предмет їх належності та допустимості або ж створення підстав для звільнення від доказування в іншій справі (для встановлення у судовому рішенні обставин, які б не потрібно було надалі доказувати під час розгляду іншої справи)⁷.

До низки загальних факторів, які слід враховувати при ініціюванні приватно-правового спору із захисту честі, гідності та ділової репутації, порушених внаслідок поширення обвинувальної інформації, за відсутності обвинувального вироку суду, який набрав законної сили, з певною умовністю можна віднести фактор наявності в особи правового модусу «публічної особи». Безумовним є той факт, що відповідно до усталеної практики вирішення дифамаційних спорів, з огляду на необхідність громадського контролю за діяльністю державних органів та посадових осіб, інформація, яка розповсюджується щодо державних посадовців, публічних осіб визнається суспільно важливою інформацією, а обмеження щодо розповсюдження цієї інформації, межі критики та оцінки поведінки визнаються більш ширшими, ніж межі кри-

тики та оцінки поведінки пересічного громадянина⁸. При цьому суб'єкти правозастосування акцентують увагу на праві суспільства отримувати інформацію, яка відповідає дійсності та надає суспільству можливість самостійно здійснити її оцінку на основі усіх наведених у повідомленні фактів, різноманітні думок щодо оцінки поширеної інформації⁹. Та, з огляду на зазначене, наголошують на тому, що право публічної особи на повагу до гідності та честі, а також право на недоторканність ділової репутації підлягають захисту лише у випадках, коли політичний, державний, громадський діяч доведе, що інформація про нього була поширена «з явним злим умислом», тобто з нехтуванням питання про її правдивість чи неправдивість, а не з метою доведення до громадськості особистих тверджень про наміри і позицію таких політичних лідерів, публічних осіб та сформулювати про них свою думку¹⁰.

У той же час в аналізованій категорії справ суб'єктами правозастосування в окремих рішеннях здійснюється справедливе зауваження, яке, в свою чергу, розширює межі можливостей із захисту особистих немайнових прав публічних осіб. Так, зокрема, суд касаційної інстанції в низці рішень наголошує на необхідності при вирішенні правового спору щодо поширення недостовірної інформації обвинувального характеру відносно публічних осіб за відсутності обвинувального вироку, який набрав законної сили, поряд із вищезазначеним дотримуватися і основоположних принципів права, зокрема і презумпції невинуватості¹¹.

Утім, такий підхід не є усталеним. Прихильність до нього обумовлена підтримкою суб'єктами правозастосування широкого підходу до трактування сфери дії принципу презумпції невинуватості (про який мова йтиме далі в статті).

До низки спеціальних факторів, які впливають на ефективність захисту честі, гідності та ділової репутації, порушених внаслідок поширення інформації про причетність особи до кримінально-протиправної діяльності, за відсутності обвинувального вироку, який набрав законної сили, слід віднести:

⁷ Постанова ВП ВС від 30.06.2020 у справі № 333/6816/17. ЄДРСР. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/90458909.

⁸ Постанова ВС КЦС від 29.07.2020 у справі № 607/2775/17. ЄДРСР. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/90714286.

⁹ Постанова ВС КЦС від 20.01.2021 у справі № 757/45270/19. ЄДРСР. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/94417585.

¹⁰ Постанова ВС КЦС від 07.06.2021 у справі № 481/1728/19. ЄДРСР. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/98391576.

¹¹ Постанова ВС КЦС від 06.04.2021 у справі № 757/47281/16 ЄДРСР. Див. вище.

— наявність у особи відповідного процесуального статусу в межах кримінального провадження (затриманого, підозрюваного, обвинуваченого) поряд з обачністю особи в частині формулювання та висловлення відповідної інформації та фактичним підґрунтям поширювальної інформації.

Так, усталено є позиція, відповідно до якої інформування громадськості з питань, що становлять предмет суспільного інтересу (в тому числі в контексті діяльності правоохоронних органів), незалежно від суб'єкта-поширювача (чи то є представник правоохоронного або судового органу, медіа чи громадський активіст) повинно здійснюватися з високим ступенем обачності. Зокрема, в правозастосовчій площині наголошується на тому, що:

— оскільки досудове розслідування злочинів здійснюється відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України (ст. 215, 216, 246, 294), про початок його здійснення чи наявність кримінального провадження щодо конкретної особи можливо стверджувати виключно у випадку наявності підозрюваних у таких провадженнях;

— посилення на конкретну фізичну особу у контексті її зв'язку зі злочином, кримінальним провадженням чи його розслідуванням можливо лише у випадку, коли особа перебуває у статусі підозрюваного, обвинуваченого або підсудного;

— в кожному випадку повинно проводитись вагомим розрізнення між твердженнями про те, що особа лише підозрюється/обвинувачується у вчиненні певного злочину, і відвертим визнанням того, що особа його вчинила, в умовах відсутності остаточного обвинувального вироку¹². І якщо у першому випадку слід констатувати реалізацію права на свободу вираження поглядів, то в другому випадку слід констатувати порушення особистих немайнових прав особи, стосовно якої поширено інформацію обвинувального характеру;

— підхід до трактування сфери дії принципу презумпції невинуватості.

Так, аналіз матеріалів судової практики надає підстави для висновку про існування двох протилежних

за змістом підходів. Перший підхід — вузький, дія принципу обмежена виключно кримінально-правовою сферою. В основі обґрунтування підходу покладено твердження щодо: розташування принципу презумпції невинуватості в межах Основного Закону, у блоці статей, які визначають статус (положення) особи у кримінальному судочинстві; виключної компетенції слідчо-прокурорських органів із надання кримінально-правової оцінки діям особи; нездатності факту поширення інформації про причетність особи до протиправної діяльності до виявлення деструктивного впливу на право особи вважатися невинуватою, поки її вину не буде доведено у встановленому законом порядку. На основі зазначеного суб'єкти правозастосування схильні стверджувати, що вимоги особи щодо визнання поширеної інформації обвинувального характеру такою, що не відповідає дійсності, та її спростування в порядку, визначеному ст. 277 ЦК, не підлягають задоволенню.

У доповнення останнього тезису зауважимо, що у випадку поширення оспорюваної інформації в ЗМІ суд касаційної інстанції в окремих справах при ухваленні рішення за результатами розгляду касаційної скарги додатково зауважує, що особа, стосовно якої була поширена інформація відносно її причетності до протиправної діяльності, має право лише надати іншу точку зору, наприклад шляхом реалізації права на відповідь. Утім, аж ніяк не спростовувати таку інформацію¹³.

Другий же підхід до тлумачення презумпції невинуватості та сфери дії принципу — широкий, охоплює як загальноправовий, так і процесуальний аспекти. Зокрема, на думку суб'єктів правозастосування, принцип презумпції невинуватості сформульований як кримінальний процесуальний, однак його дія виходить за рамки кримінального процесу. Презумпція невинуватості є також загальноправовою вимогою, що визначає положення особи в суспільстві та звернена до всіх громадян, посадових осіб, державних і громадських організацій, до суспільної думки в цілому¹⁴.

З огляду на вищезазначене, прихильники широкого підходу зауважують, що поширення інформації про кримінально-протиправні прояви поведінки особи

¹² Постанова ВС КЦС від 01.03.2021 у справі № 577/4402/19. ЄДРСР. Див. вище.

¹³ Постанова ВС КЦС від 24.03.2021 у справі № 428/3780/20. ЄДРСР. Див. вище.

¹⁴ Постанова ВС КЦС від 22.03.2021 у справі № 482/1474/16 ЄДРСР. Див. вище.

за відсутності обвинувального вироку, який набрав законної сили, обумовлює порушення особистих немайнових прав особи, якої така інформація стосується, та може мати своїм логічним наслідком ініціювання судового спору на підставі положень ст. 277 ЦК з подальшим визнанням інформації такою, що не відповідає дійсності, та її спростування в порядку, встановленому законом.

Підсумовуючи, слід зауважити, що в умовах відсутності в межах ЦК об'єктивованого права на повагу до презумпції невинуватості в якості самостійного суб'єктивного права захист особистих немайнових прав, порушених внаслідок поширення стверджувальної інформації щодо кримінально-протиправних проявів поведінки особи за відсутності обвинувального вироку суду, який набрав законної сили, може

здійснюватися шляхом ініціювання приватно-правового спору на підставі ст. 277 ЦК. В той же час ефективність застосування спростування недостовірної інформації як способу захисту порушених прав забезпечується за рахунок врахування низки загальних (наявності складу правопорушення; належності поширеної інформації до низки фактичних тверджень, а не оціночних суджень; спрямованості ініційованого приватно-правового спору на досягнення завдань цивільного судочинства) та спеціальних факторів (наявності в особи відповідного процесуального статусу в межах кримінального провадження поряд з обачністю особи в частині формулювання та висловлення відповідної інформації та фактичним підґрунтям поширюваної інформації; підходу до трактування сфери дії принципу презумпції невинуватості).